

relevant at all times. International and domestic educational practice shows that this issue belongs to obvious priorities today like history, and the culture in general.

Progress in society always determines the orientation of outstanding, talented and great individuals are spheres of human activity and society, where the main role is played by only a few individuals. Sometimes they just leave their mark on the course of historical events, but also to change it, and in this direction, not followed by objective circumstances.

Search goals and ideals, role model according to research psychologists have a law that affects the identity formation of young people. Thus, serious study of personality prominent figure will promote a deeper knowledge of history and enhance the positive impact on the formation of Ukrainian society that badly needs today "strong leader".

Key words: *personality, personalities, the source, the intelligentsia, the ruling ideology, culture, history, pressure, Ukraine.*

Отримано: 10.09.2017

УДК 930.253(477-25+470-25):329.14(477):324:328(470)

О. М. Федьков, А. Л. Глушковецький

ДОКУМЕНТИ АРХІВІВ КИЄВА ТА МОСКВИ ПРО УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ СПІЛКИ У ВИБОРАХ ДО II ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

У статті розкривається інформаційно-аналітичний потенціал фондів Центрального державного історичного архіву України у місті Києві та Державного архіву Російської Федерації про політичну боротьбу Української соціал-демократичної Спілки (УСДС) на виборах до Державної думи Російської імперії другого скликання. На основі аналізу архівних документів реконструйовано основні напрями партійної роботи Спілки під час думських виборів. Встановлено, що УСДС брала активну участь у виборах до II Державної думи. Партійна робота здійснювалася шляхом друку агітаційних прокламацій, настанов щодо ведення виборчої діяльності у різних регіонах та виборчих куріях, укладання передвиборчих угод з іншими політичними силами. У результаті передвиборної боротьби Спілці вдалося провести до Державної думи другого скликання п'ять депутатів (селянин В. Сахно, робітник цукрового заводу І. Гуменко, дворянин, І. Кірієнко, робітник-залізничник П. Приходько, учитель Г. Федоров). Обрані депутатами представники партії тісно співпрацювали з виборцями, спрямовували їх на відстоювання своїх прав у протистоянні з царською владою. Натомість отримували від своїх прихильників накази та присуди, які містили вимоги домогтися вирішення нагальних потреб пригноблених самодержавством верств населення імперії.

Ключові слова: *Спілка, Державна дума, архівні документи, вибори, архів, виборча кампанія, депутати.*

Попри значні здобутки української історіографії у вивченні діяльності політичних партій в Російській імперії на початку ХХ ст. на сьогодні можемо констатувати, що окремі аспекти їх-

ної роботи потребують подальшої розробки. Так, одним із найменш досліджених питань історії політичних партій є їхня участь у думських виборчих кампаніях. Не є виключенням і передвиборна боротьба Української соціал-демократичної Спілки під час виборів до Державної думи. За винятком невеликих розвідок [39; 40] авторів цього тексту присвячених участі Спілки у третьодумських виборах ця проблема не ставала предметом спеціального вивчення. Джерела, що дають змогу пролити світло на стратегію і тактику партії в думській кампанії до Державної думи другого скликання зосереджені головню у Центральному державному історичному архіві України у місті Києві та Державному архіві Російської Федерації (Государственный архив Российской Федерации) в Москві. Аналіз документів, що містяться у їхніх фондах дозволяє реконструювати основні вектори діяльності спілчан під час думських виборів, що й становить мету цієї статті.

Українська соціал-демократична спілка була частиною Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП). Тому її участь у думських виборах слід розглядати в контексті позиції меншовицької фракції російських марксистів. РСДРП бойкотувала вибори до I Державної думи та викривала її «антинародний характер». Російські соціал-демократи закликали натомість до збройного повстання та виборів Всенародних Установчих зборів на основі загальних, прямих, рівних і таємних виборів [26, арк.280]. Водночас російські соціал-демократи були змушені визнати, що переважна більшість населення країни не підтримала ідею бойкоту. Усвідомлення цього спонукало їх взяти участь у виборах до II Державної думи.

Загальне керівництво роботою соціал-демократичних організацій щодо виборів до II Державної думи здійснював Центральний комітет РСДРП. З цією метою він створив Центральну виборчу комісію. Про це керівний орган російських марксистів у циркулярному листі від 16 жовтня 1906 р. повідомляв місцеві партійні комітети та спрямовував останніх на негайне створення дільничних виборчих комісій. Надалі провідники РСДРП неодноразово надсилали Спілці керівні настанови та агітаційну літературу, а спілчанські очільники інформували про перебіг виборчої кампанії в області [32, л.42, 46, 49, 50, 53, 57, 58].

Між керівництвом РСДРП і Головним та іншими комітетами УСДС велося регулярне листування з думської проблематики. Так, у середині січня 1907 р. «секретар ЦК РСДРП Олександр» надіслав листа фактичному керівнику Головного комітету (ГК) Юрію Ларіну (М. Лур'є), який свідчить, що керівний орган російської марксистської партії вникав у деталі передвиборчої кампанії Спілки. Маючи інформацію про роботу інших партійних організацій і можливість порівняти, Олександр зазначав: «робота вашого району вигідно вирізняється від усієї Росії, де повсюдно відчувається сильна дезорганізація усього партійного механізму і, в кожному листі, проглядається нотка зневіри, невпевненості» [2, арк.112]. Він також інформував про те, що переважна більшість губернських і міських

конференцій висловлюються за укладання передвиборчих угод із революційними та опозиційними партіями до кадетів включно. Перемовини про це йшли по всій Росії; адресант висловлював не-сміливі сподівання на створення опозиційної Думи. Він анонсував надсилання «днями» виборчої платформи РСДРП, грошей «і, при першій можливості – працівників». Натомість, Олександр просив писати частіше, повідомляти про свої потреби та вимоги, плани на майбутнє, звіти тощо [2, арк.112].

ГК Української соціал-демократичної спілки здійснював безпосереднє керівництво усіма заходами соціал-демократів у регіоні під час виборчої кампанії до II Державної думи. У директивно-ному листі керівному органу № 12 ГК роз'яснював, що на ньому, «як на обласному центрі лежить обов'язок контролю над особистостями виборщиків і умовами угоди» (малася на увазі угода з лібералами. – Авт.) [28, л.146]. Керівний орган Спілки організував видання та поширення передвиборчої літератури, надсилав інструктивні матеріали в соціал-демократичні організації, забезпечував відрядження кадрів партійних працівників для керування кампанією на місцях. На кожному етапі виборчого процесу ГК прагнув забезпечити успіх УСДС. Саме в той час, у другій половині жовтня 1906 р., до роботи в спілчанському керівному органі долучився відомий партійний діяч РСДРП Юрій Ларін. На його відповідальність випало загальне керівництво роботою ГК, укладання директивних листів та передвиборчих угод [37, л.7-7 об]. Його багатогранна та активна діяльність стала однією з важливих складових успішної діяльності Спілки та головного болю для адміністративної влади та таємної поліції.

25 жовтня 1906 р. відбулася розширена нарада УСДС за участю членів Головного комітету та представників найвпливовіших організацій, на якій обговорювалося питання про вибори до Державної думи [28, л.88]. Важливе значення для організації виборчої кампанії мали директивні листи Головного комітету, які відігравали роль методичних рекомендацій у справах виборів для недосвідчених у цих справах спілчанських активістів. Так, наприкінці жовтня 1906 р. ГК надіслав в організації директивний лист № 7, присвячений майбутній виборній кампанії. У ньому надавалися рекомендації щодо практичного ведення виборів в усіх чотирьох куріях. Спілчанські громади скеровували на максимальну мобілізацію тих груп виборців, які потенційно могли підтримати соціал-демократів, насамперед робітників і селян. ГК рекомендував залучати до передвиборчої роботи представників Бунду, «як товаришів наших по партії». Разом із їхнім районним комітетом (РК) спільно визначати соціал-демократичних кандидатів на виборах, а в випадку блоку з іншими соціалістами – узгоджувати з ними розподіл місць [28, л.90]. Щодо інших політичних партій спілчанські керівники рекомендували не поспішати з укладенням угод і лише надсилати інформацію для вироблення тактики загальноросійською конференцією РСДРП [28, л.90]. Керівники Спілки оголошували «недопустимим принципово та непотрібним фактично» йти

на угоду з кадетами. Якщо в якомусь окрузі й існувала небезпека перемоги «правих», то ГК вважав за краще зовсім не виставляти свого кандидата, ніж голосувати за кадетів [29, л.91]. І хоча згодом керівники УСДС переглянули свою позицію та повернулися до питання про укладення угод із ліберальною опозицією, проте, врешті, переговори між ними закінчилися безрезультатно [31, л.44].

ГК розглядав можливість проведення «в певних районах» по міській курії соціал-демократичних кандидатів (спілчан і бундівців) «на всі місця губернських виборщиків від дільниці» [29, л.90 об]. Про переоцінку власних можливостей свідчила постановка керівниками УСДС питання щодо виборів у робітничій курії; вони уважали абсолютно непотрібними угоди «з іншими, навіть соціал[істичними] партіями» та необхідним виставлення виключно соціал-демократичних кандидатів. Для роботи серед залізничників рекомендувалося налагодити відносини з організаціями, підпорядкованих Вузловому бюро РСДРП Південно-західної залізниці, представник якого входив до складу ГК [29, л.93 об]. Попри невеликі електоральні сподівання у курії землевласників, рекомендували домогтись обрання виборщиками «хоча б в деяких повітах» не чорносотенних дворян, а демократично налаштованих селян (хоча й безпартійних). Щодо селянської курії передбачалося надіслати окремий лист із рекомендаціями, а поки пропонувалося скористатися наданою законодавством можливістю переобирати сільських посадових осіб, які могли безпосередньо потрапляти на волосні виборчі зібрання. Звісно, на сільські виборні посади ГК сподівався провести соціал-демократів [29, л.93 об, 94]. Отже, зазначений лист Головного комітету засвідчує, що спілчани на виборах тісно співпрацювали з бундівцями, вважали можливими угоди з іншими соціалістичними партіями, але недопустимими з кадетами (хоча надалі в цьому питанні керівний орган Спілки пом'якшив свою позицію). У робітничій курії, на думку очільників УСДС, соціал-демократи мали тверді позиції, тому могли діяти самостійно. Водночас, спілчанські керівники вважали за потрібне протистояти «правій небезпеці». Загалом, архівні документи дозволяють стверджувати, що ГК дещо переоцінював виборчі можливості та перспективи соціал-демократів.

Юрій Ларін на початку грудня 1906 р. повідомляв ЦК РСДРП про укладення угоди між УСДС та Бундом, «яка й проводиться на місцях» [37, л.2]. Спільні рішення ГК Спілки та РК Бунду щодо виборчої кампанії оприлюднили в директивному листі № 12 «До всіх організацій РСДРП області» від 1 грудня 1906 р. У ньому рекомендувалося партійним організаціям «питання про угоду з буржуазною опозицією на виборах» у кожному місті обговорювати на партійній конференції або в інший спосіб. Спільні списки соціал-демократів і «буржуазії» визнавалось доцільним опублікувати за чотири тижні до виборів (орієнтовно – 15-20 грудня), щоб населення могло з ними ознайомитися. Однак, рішення місцевої організації про угоду набувало чинності лише після затвердження на спільному засіданні ГК Спілки та РК Бунду [29, л.146; 37, л.2 об].

Передвиборчу кампанію обговорювали на губернських і районних конференціях та здійснювали під керівництвом спілчанських соціал-демократичних комітетів. ГК інформував партійні громади, що в першій половині грудня 1906 р. планується нарада щодо виборів на конференціях УСДС: Київській, Волинській, Подільській, Полтавській губернських, Південночернігівській та Північночернігівській районних, а також по місту Києву, де організація РСДРП діяла автономно [29, л.146].

У директивному листі № 14 ГК УСДС наводилася інформація про роботу та резолюції Полтавської губернської конференції, яка відбулася 18-19 грудня. Керівники Спілки рекомендували використовувати її рішення в практичній роботі. Полтавські соціал-демократи вказували, що для боротьби з існуючою чорносотенною небезпекою слід укладати виборчі угоди з різними політичними силами «не правіше кадетів». Виборчі угоди з «буржуазною опозицією» (лібералами) мали певні застереження. Список кандидатів у Думу від кадетів і соціал-демократів рекомендувалося скласти «пропорційно до кількості виборщиків, які тяжіють до тієї чи іншої партії». Оскільки соціал-демократи не могли відкрито виставляти своїх кандидатів, то пропонувалося це робити через представництво у робітничій курії, як «популярних особистостей». Об'єднаний список не повинен був містити партійної назви, а називатись, на кшталт, «об'єднаний список груп робочих і прогресивних виборців». У разі відмови «буржуазної опозиції» від угоди, соціал-демократи мали формувати список власних кандидатів. Якщо ж десь соціал-демократи не змогли б «зібрати скільки-небудь достойної для гідності нашої організації кількості голосів хоча б для одного кандидата» – там рекомендували взагалі не висувати своїх представників. Соціал-демократична конференція рекомендувала не пізніше 5 січня 1907 р. опублікувати спільні списки кандидатів від «буржуазної опозиції» та «наших». Після цього мала розпочатися «подвірна» агітація шляхом обходу виборців [10, арк.69, 69 зв].

На початку виборчих перегонів спілчани були налаштовані оптимістично. Так, 8 грудня 1906 р., Юрій Ларін в листі з Києва до Санкт-Петербургу ділився міркуваннями: «Якщо в якихось губерніях, не рахуючи Кавказу, можуть пройти с[оціал-]д[емократи], то, звичайно, насамперед тут. Чоловіків десять від нашого району проведем, якщо, звичайно, будуть прикладені якісь зусилля» [37, л.7]. Водночас, він скептично оцінював занадто оптимістичні перспективи, про які повідав інший член ГК, М. Меленевський: «Кажуть, Басок обіцяв вам 40 (депутатів. – Авт.). Вважайте це за жарт» [37, л.7]. Для реалізації зазначених планів, Юрій Ларін просив надіслати в Спілку професіоналів, які могли б здійснювати керівництво виборчою кампанією, та агітаційно-пропагандистську літературу по виборах до Думи [37, л.7]. Окрім того, він просив більшого фінансування та, із деяким цинізмом, зазначав: «Кожні 500 рублів, які надішлете – один депутат у Думі» [37, л.7 об].

В іншому листі, складеному в першій половині грудня, Юрій Ларін розглядав виборчі перспективи в регіональному розрізі.

Оцінюючи ситуацію на Київщині, він писав: «Від деяких волостей безперечно пройдуть наші, по повітах Уманському, Канівському, Таращанському, Чигиринському, Сквирському, Київському, можливо, Радомишльському, Звенигородському. По Бердичівському немає даних по селян[ській] курії – ще не доставляли». Обережні прогнози діяча УСДС по міській та селянській куріях у Київській губернії передбачали обрання 5 депутатів. На Чернігівщині відносно кращі очікування стосувалися міської курії; сподівалися на добрі результати «в Чернігові, Ніжині, можливо, Глухові, і ще де-не-де, загалом небагато...». Із повітів краща ситуація була в Глухівському. Водночас, він повідомляв, що найгірше поставлена робота на Волині [37, л.2 об]. Оптимістичні виборчі прогнози виказували й інші спілчанські керівники, про що засвідчують листи Г. Долженка [37, л.27, 27 об] та ще якогось «члена ГК» [31, л.58]. Отже, очільники Української Спілки сподівалися отримати значне соціал-демократичне представництво від «своїх» губерній у Державній думі.

Запланована систематична робота на місцях потребувала працівників, яких не вистачало, тому ГК оголосив на початку грудня 1906 р. «спілчанський призив» активістів для праці на виборах. Керівники УСДС звернулися до партійних комітетів з розрахунком залучити до цієї справи місцевих активістів. Вони пояснювали однопартійцям, що вкрай не вистачає людей для відрядження в організації. Тому, якщо є бажаючі взяти участь у виборчій кампанії серед селян або міщан упродовж трьох-чотирьох тижнів, нехай повідомлять про це листом і прибудуть на київську явку [34, л.1]. Чи багато осіб відгукнулися на цей заклик – невідомо, проте надалі спілчанські лідери активніше спрямовували партійних працівників до різних громад.

Для посилення виборчої кампанії на місцях, члени Головного комітету самі найактивніше долучилися до роботи та направляли в місцеві соціал-демократичні організації працівників. Юрій Ларін інформував, що здійснено об'їзд Волинської губернії, яка посилена декількома працівниками, в тому числі Баском. По Київській губернії відряджено декілька осіб, переважно молоді. Сили спілчан на Чернігівщині зміцнилися «деким, (в тому числі Петром...)» (членом ГК І. Кириєнком. – Авт.). Г. Долженко «їде по Півночі Чернігівської губернії або по Полтавщині» [37, л.2, 2 об]. У Чернігів із Конотопа, за даними Особливого відділу ДП, 3-6 лютого 1907 р. очікувався приїзд спілчанина «Михайла» для керівництва виборщиками [37, л.67 об].

Активну роботу на виборах здійснювали місцеві спілчанські активісти. Про це засвідчували вилучені в них під час трусів агітаційні видання. У соціал-демократок із Житомира К. Бистрицької та Б. Трайвас у січні 1907 р. внаслідок обшуку виявили декілька екземплярів «Избирательной платформы РСДРП», брошуру «Про подати» та журнал «Социал-демократ» [14, арк.9 зв]. На адресу учня реального училища З. Зінгаренка, вісімнадцятирічного діяча УСДС із Ржищева Київської губернії, надсилалися видання «в дусі програми РСДРП». У спілчанина вилучили соці-

ал-демократичну брошуру «Спутник избирателя» та додаток до неї – «Избирательную платформу РСДРП» [15, арк.118, 177, 179, 180, 185 зв]. У спілчанській активістки з Умані І. Маркман виявили видруки ГУ УСДС «Кого выбирать в Государственную Думу», «Избирательные требования» та власні рукописи революційного змісту [1, арк.328, 329]. Звісно, зазначені видання регіональні спілчанські діячі використовували для передвиборчої агітації.

ГК постійно цікавився перебігом передвиборчої боротьби в районах. У період виборів діяли технічна та агітаційна групи в Черкаській організації УСДС [31, л.12]. Член спілчанського керівництва Г. Долженко цікавився їхньою роботою та запитував, чи не потрібні черкаським товаришам працівники і якщо так, то які [37, л.27]. Згодом він переймався перебігом кампанії в селах, діяльністю інших політичних партій та очікуваними результатами [37, л.25].

Керівний орган також здійснював моніторинг перебігу виборів. «Всюдисущий» Юрій Ларін 9 лютого 1907 р. інформував у Санкт-Петербург, що вибори в Київській губернії відбулися «відповідно до наших очікувань». Він підкреслював і владну роль в кампанії; перебуваючи під арештом, 5 лютого надіслав селянським виборщикам листа, в якому дав вказівку замість безпартійного хлібороба обрати соціал-демократа, селянина М. Вовчинського, що й було виконано. Автор характеризував також спілчанських послів: В. Сахно – «каменярь, толковий с[оціал-]д[емократ]»; І. Кирієнко – з інтелігентів, один із засновників і постійних керівників Спілки; учитель Фастівського училища Г. Федоров – «місцевий працівник, не особливо інтелігентний, але кращого не було». Адресант повідомляв про обрання в Черкасах «двох наших, обидва [працюють] в партійних організаціях». Юрій Ларін охарактеризував також обраного від Чернігівської губернії робітника П. Приходька: «толковий (справжній) с[оціал-]д[емократ]». Водночас, у листі йшлося і про поразки. Наприклад, не вдалося повною мірою скористатися результатами роботи в Канівському та Сквирському повітах, де влада застосувала адміністративний ресурс і скасувала вибори. Тому, замість селян соціал-демократів, «у список довелось поставити людей значно менш придатних», проте спілчани продовжували кампанію. «В Полтавській вибори 10-го. Зараз я їду туди» [37, л.92], – інформував Юрій Ларін.

Важливим фактором успіху на виборах до II Державної думи стала потужна видавнича діяльність Головного комітету та регіональних комітетів Української соціал-демократичної спілки РСДРП. Спеціально до виборів керівний орган Спілки видав прокламації «Наказ рабочим, крестьянским и городским выборщикам в Государственную Думу», «Избирателям от социал-демократов» та «О земле» [37, л.115, 126, 126 а, 128]. Зазначені видруки містили виклад найближчих політичних і соціально-економічних вимог РСДРП, а також указували на стратегічну програмну мету партії – досягнення «всенародного щастя – соціалізму». Державну думу соціал-демократи розглядали як «засіб об'єднати розрізнені сили народу» для боротьби з самодержавним урядом. Дума, за задумом

мом спілчан, мала стати справжнім законодавчим органом, який прийме постанову про «скликання повноправних Установчих зборів із виборних від усього народу, і народ своєю силою повинен добитися його скликання» [22, арк.1 зв]. Робітникам і селянам пропонували згуртуватися в Російській соціал-демократичній робітничій партії «і навколо неї», а виборців – голосувати за соціал-демократів [22, арк.1]. Відозва «О земле» містила короткий виклад аграрних програм основних політичних партій: РСДРП, ПСР, кадетів, правих організацій і уряду. Спілчани відзначали недоліки аграрних програм своїх конкурентів і вказували на переваги вимог соціал-демократів. УСДС закликала селян разом із робітниками підтримувати на виборах до Державної думи ту партію, вимоги якої їм ближчі – РСДРП. Хліборобам соціал-демократи пропонували скласти присуди про їхні земельні вимоги і надсилати «вашим виборщикам і депутатам в Державну Думу» [23, арк.1].

Отже, у виданнях Української соціал-демократичної спілки РСДРП подавалися стратегічні (побудова соціалістичного ладу) та найближчі політичні та соціально-економічні вимоги. Вони відображали головні потреби переважно селян і сільськогосподарських робітників, промислового пролетаріату, а вимоги демократичних прав і свобод – загалом населення українських губерній. Зазначені та інші відозви ГК [21, арк.1, 1 зв, 2, 2 зв], передвиборчі видання місцевих спілчанських комітетів, інколи – спільно з Бундом, видавалися великими накладами та поширювалися серед жителів [24, арк.275, 275 зв; 25, арк.3, 3 зв; 35, л.14, 16; 37, л.52, 70 об]. Це дозволило Українській Спілці донести зміст своїх домагань до людності регіону та забезпечити інформаційний супровід передвиборчої кампанії. Власне, саме інтенсивна передвиборча агітація спілчан стала приводом до проведення першої масової ліквідації 18 січня 1907 р. [1, арк.172, 173, 176]

У період виборів Українська соціал-демократична спілка РСДРП і Загальний єврейський робітничий союз у Литві, Польщі та Росії створили обласне виборче бюро, яке обслуговувало соціал-демократичні організації п'яти губерній та приєднаних територій, в яких працювали спілчани та бундівці. Метою діяльності цих бюро, за даними начальника Київської охоранки М. Кулябка, було надання юридичних порад і довідок, випуск відповідної легальної літератури [31, л.1]. «Виборчі бюро» спілчан і бундівців створювалися на рівні губерній, повітів і міст [10, арк.69 зв; 25, арк.6, 6 зв].

Під час підготовки до виборів, між керівниками УСДС і Бунду, за словами одного з провідників єврейських марксистів – Міхаїла, існували «деякі принципові розбіжності» щодо тактики ведення кампанії. Найперше, керівники УСДС вважали, що соціал-демократи мають значні шанси провести своїх кандидатів до Думи і тому метою виборів є реалізація зазначених можливостей. Бундівські провідники, очевидно, не сподівалися на подібний успіх, тому вважали, що марксистичні повинні використати виборчу кампанію для зміцнення партійних організацій та здійснення агітації для поширення соціал-демократичних ідей у сус-

пільстві. Друга незгода стосувалася угод із ліберальною опозицією. Керівники УСДС схилилися до якнайшвидшого укладання угод із лібералами на губернському рівні та виступали за негайне формування спільних списків. Бундівці вважали за доцільне обговорити це питання на загальноміських конференціях, після чого затверджувати їх керівними органами – ГК і РК [31, л.7]. Отже, архівні документи вказують, що бундівці займали лівішу позицію, ніж спілчани, й вона призводила до зволікання при укладенні угод із лібералами. Попри це, як засвідчує спільне рішення ГК Спілки та РК Бунду, опубліковане у вже згаданому директивному листі № 12, перемогла точка зору єврейських соціал-демократів.

Для остаточного вироблення умов угоди з кадетами й єврейськими організаціями та з питань, що стосувалися практичного проведення виборів до Державної думи 17 грудня 1906 р. в Києві зібралася губернська соціал-демократична конференція за участі Бунду [3, арк.211], проте на зібрання несподівано прийшли жандарми, які заарештували його учасників. Попри те, що правоохоронці не виявили ніяких компрометуючих матеріалів, соціал-демократів спочатку ув'язняли на три місяці, після чого вислали в адміністративному порядку під особливий нагляд поліції [3, арк.211; 4, арк.1-362 зв].

Тим часом Бунд автономно розгортав передвиборчу діяльність серед юдейського населення. На початку виборчої кампанії бундівський районний комітет надіслав у місцеві організації гектографовані відозви, в яких охарактеризував становище та вплив соціально-політичних сил у єврейській спільноті. Єврейські соціал-демократи, як засвідчує прокламація, претендували на політичне представництво єврейського пролетаріату, що оцінювався ними, як «найбільш експлуатований та пригнічений клас». Бундівці закликали широкі маси згуртуватися навколо революційної Думи в союзі та під керівництвом пролетаріату [31, л.19]. Отже, під час виборів Бунд прагнув відігравати провідну роль в єврейському суспільстві.

Бунд розпочав передвиборчу діяльність вже в листопаді 1906 р., про що засвідчував лист їхнього діяча Ніколая. Він повідомляв, що вони «зараз страшенно зайняті роботою в Київській губернії», де мають «багато шансів на виборах». Він спрямовував партійних товаришів із Глухова Чернігівської губернії покладатися головним чином на власні сили та давав практичні настанови щодо ведення виборчої кампанії. Адресант наголошував на необхідності об'єднатися з виборчим комітетом РСДРП. Водночас, лист свідчив про співпрацю єврейських і українських національних соціал-демократій; бундівцям із Глухова рекомендувалося укласти угоду з «Українською рев[олюційною] партією» (УСДРП. – Авт.) – «обидві сторони повинні загалом старатися дійти згоди» [31, л.6, 6 об]. Отже, розпочавши передвиборчу кампанію, Бунд використовував різні форми роботи. Свої зусилля бундівці об'єднували з організаціями РСДРП. Прикметно, що провідники єврейських соціал-демократів націлювали однопартійців на укладання угод і тісну взаємодію з національною УСДРП.

У Київській та Волинській губерніях, як повідомляв бундівець Іосіф своєму керівництву у Варшаву, єврейські соціал-демократи створили губернські виборчі бюро. На Київщині створили також регіональні бюро в містах і містечках краю: Бердичіві, Білій Церкві, Василюкові, Радомишлі та Черкасах (в останньому випадку – разом із спілчанами та українськими соціал-демократами). Проте, бундівець визнавав, що існують вони номінально, оскільки, через нестачу людей, не здатні працювати [9, арк.2]. Окрім згаданих населених пунктів, як уважав «Іосіф», шанси на перемогу були в Смілі, Богуславі, Ставищах і Ходоркові [9, арк.2]. Немає сумніву, що в усіх згаданих у листі поселеннях Бунд розраховував на підтримку існуючих там спілчанських організацій.

У Волинській губернії, за інформацією згаданого Іосіфа, бундівські організації нараховували 1440 осіб, не враховуючи Житомира. Вони також проявляли більшу активність, ніж на Київщині. Однак, ситуація на Волині виявилася куди гіршою. Єврейський соціал-демократ пояснював це кількома чинниками: по-перше, дававсь взнаки значний вплив Почаївської лаври, яка «наповнює губернію листками й агітаторами»; по-друге, єврейські робітники Волині, очевидно під тиском чорносотенної пропаганди, ставилися до виборчої кампанії «з крайнім індіферентизмом»; по-третє, однопартійна Українська Спілка, за його словами, «нічого немає»; всього – 210 соціал-демократів [9, арк.3, 3 зв]. Відтак, бундівські провідники оцінювали шанси соціал-демократів на перемогу у виборчій кампанії на Волині як дуже незначні. Однією з причин цього була слабкість спілчанських організацій.

Під час виборів виникали суперечності між юдеями-членами УСД Спілки та прибічниками єврейського національного проекту. Про зазначене свідчить такий факт. 19 січня 1907 р. із Канева Київської губернії якийсь «С», єврей за національністю та спілчанський діяч, повідомляв, що в місті відбулося «явище дуже небажане та сумне». У минулу суботу він виступав «при величезній юрбі» юдеїв і висловлював погляд на Державну думу, проте прихильник сіонізму пан Мілявський у грубій формі заявив, «що самолюбство не повинно дозволити вибирати не єврея». Опонент спілчанина перейшов на особистості та став переконувати присутніх, «що лише він достойний бути виборщиком від єврейського населення». Автор повідомляв, що відбувся «страшній розкол»; частка населення була налаштована категорично проти Мілявського, «а інша частина, ремісники, кравці, шевці готові підтримати його [37, л.57]. Виходячи з соціального складу прихильників останнього, можна припустити, що він належав до однієї з сіоністсько-соціалістичних партій. Отже, євреї-спілчани на виборах до Державної думи критикувалися опонентами із соціалістичних сіоністських юдейських організацій.

УСДС співпрацювала з іншими соціалістичними партіями. У частині спілчанських громад існували настрої на підтримку ідеї об'єднання з українськими соціал-демократами. Так, полтавська губернська конференція визнавала за бажане виходження УСДРП

до складу РСДРП. Однак, зважаючи на те, що воно поки-що не відбулося, вважала, що останні не можуть входити до виборчих комітетів РСДРП, а лише до складу координаційних і технічних виборчих бюро [10, арк.70]. Як свідчать виявлені документи, між інтернаціональним союзом РСДРП – Спілкою та організаціями українських національних соціал-демократів спостерігалася співпраця під час думської кампанії.

Архівні джерела також підтверджують тісну співпрацю УСДС, УСДРП і Бунду. На виборах у м. Лубнах Полтавської губернії УСДС висунула кандидатуру відомого більшовика, керівника Вузлового бюро РСДРП Південно-Західної залізниці О. Шліхтера, але останній опинився під судом і через це втратив виборчі права, про що на початку 1907 р. листовно повідомив Юрія Ларіна. Для того, щоб врятувати ситуацію, лідер Спілки вимушено пропонував (дослівно: «в виду этого приходится». – Авт.) виставити кандидатуру лідера УСДРП М. Порша [37, л.41].

Як вже згадувалось, у Черкасах Спілка створила спільне виборче бюро разом із Бундом та УСДРП, проте, за словами якогось єврейського соціал-демократа, воно майже не працювало через відсутність людей [31, л.25 об]. У місті відбувся розподіл місць виборщиків між партіями та безпартійною групою. Про зазначене свідчить лист спілчанського діяча, який повідомляв про створення там технічної та агітаційної груп для проведення виборчої кампанії. На засіданнях коаліційної ради соціал-демократів «прийняли рішення розпочати переговори із «буржуазією» (так в документі. – Авт.). Унаслідок розподілу місць, із п'яти виборщиків два віддавали лібералам, два «українцям» (УСДРП. – Авт.), або одне «українцям», а одне російським соціал-демократам. На п'яте, спірне місце, претендувала якась «безпартійна російська група» («кадети, або, можливо, лівіше»). Проте, якщо б останні не змогли забезпечити велику кількість голосів, то це місце мало перейти до спілчан [31, л.12]. Отже, в Черкасах Спілка тісно взаємодіяла на виборах із Бундом і УСДРП. Велися також переговори з лібералами з приводу розподілу місць у міській курії.

Матеріали Центрального державного історичного архіву України у Києві вказують, що подібний альянс утворився в Ніжині Чернігівської губернії, де було створено «Бюро передвибірної кампанії при Ніжинських організаціях Російської соціал-демократичної робітничої партії, Бунду та Української соціал-демократичної робітничої партії» [17, арк.2]. У спільній відозві зазначені організації закликали добиватися такої Думи, яку вибере весь народ, на основі прямих виборів і яка називатиметься «Всенародні Установчі Збори». Вона «поставить народний уряд і дасть народу всю землю і волю та встановить у Росії порядок...». Соціал-демократи закликали обирати «наших представників», які скасують військовий стан і проголосять «повну амністію тим, які постраждали за народ» [17, арк.2, 2 зв, 3]. Друга відозва «До громадян», видрукувана українською мовою від імені РСДРП і УСДРП, спрямовувалася проти «Союза русского народа» [17, арк.2, 2 зв, 3]. Отже, в період виборів

спостерігалася консолідація інтернаціональної Української соціал-демократичної спілки РСДРП і національних соціал-демократичних партій – Бунду та УСДРП.

У Києві, в інших губернських і повітових центрах велися переговори між соціал-демократами та Партією народної свободи (конституційно-демократичною) та єврейськими прогресистами про укладення угоди з розподілу місць виборщиків. Про складнощі у перемовинах спілчан із кадетами та «нахабство» останніх повідомляв якийсь соціал-демократ «С». Він зазначав, що із 80 місць ліберали віддають лише 23, зокрема, 16 – ідейно близькому Союзу досягнення рівноправ'я євреїв, «і всього 6 об'єднаним соціалістам». «Що з цього вийде – побачимо», – писав адресант [31, л.20]. Якийсь соціал-демократ із Полтавщини в листі без підпису, адресованому Петру або Грицьку (І. Кириєнку або Г. Долженку) інформував про сформований список від губернії. У ньому значилося три кадети, два безпартійних євреї, один інтелегент соціал-демократ, один робітник соціал-демократ і п'ять селян. Водночас, соціал-демократам давали карт-бланш щодо хліборобів; хай хоч усі вони будуть їхніми представниками. Проте, адресант інформував, що вони хочуть собі забезпечити ще одного інтелегента соціал-демократа, а решта чотири місця нехай залишаться за селянами [33, л.10]. Як згодом з'ясувалося, виборчі плани соціал-демократів на Полтавщині не реалізувалися.

Утаємничений щодо виборчих справ соціал-демократів «Пепа» з Василькова Київської губернії повідомляв 12 грудня, що в місті був «Натан», який вів переговори з кадетами. Останні «погодилися дати місце одному с[оціал-]д[емократичному] кандидату». Проте, очевидно, васильківські ліберали не дотримувались умови угоди, тому потрібен був ще один приїзд Натана; «необхідно вплинути на буржуазію» [31, л.17]. Щоправда, автор листа не називав можливі засоби впливу.

Російські соціал-демократи в Чернігівській губернії не мали єдиної організації; там діяли спілчанські громади та, як самостійна структура, Чернігівський комітет. На початку виборчої кампанії, за даними добре поінформованого начальника ГЖУ генерал-майора М. Рудова, Партія народної свободи спочатку відмовилася від блокування з лівими партіями для проведення своїх діячів у члени Думи [25, арк.16]. За його ж інформацією, соціал-демократи діяли спільно з бундівцями та за підтримки соціалістів-революціонерів і соціалістів-сіоністів [25, арк.6, 6 зв, 16 зв]. На перебіг виборчої кампанії на Чернігівщині впливав місцевий казенний рабин Турін, який, за даними жандармів, належав до меншовицької фракції російських соціал-демократів. У передвиборчу боротьбу вступило також Товариство для досягнення повноправності євреїв [25, арк.37, 37 зв]. Отже, в Чернігівській губернії передвиборчі пасьянси складали заплутаний клубок партійних і національних проектів. Члени Чернігівського комітету РСДРП, який тоді залишався поза Спілкою, та спілчани прагнули впливати на передвиборчі процеси.

Врешті, «ліві» політичні партії та спілки – ліберального та соціалістичного напрямку, дійшли згоди на Чернігівщині. Начальник Чернігівського ГЖУ відзначав, що напередодні губернського виборчого зібрання, яке відбулося 6 і 7 лютого 1907 р., вони провели нараду, на якій узгодили кандидатів у депутати. Про те, що учасниками угоди були соціал-демократи, засвідчували результати виборів по Чернігову. Там обрали виборщиками двох кадетів – О. Свечіна та В. Хижнякова і соціал-демократа С. Балабанова. Щоправда, губернська влада застосувала адміністративний ресурс і скасувала вибори в тих містах, де явно перемогли «ліві» – в Чернігові, Городні та Стародубі [25, арк.99, 99 зв], унаслідок чого, вибрані особи не потрапили в губернські виборщики. У результаті виборів до Державної думи від губернії все ж обрали переважно представників «лівих» партій. РСДРП репрезентував член Конотопської спілчанської організації, 28-річний залізничник П. Приходько, обраний зїздом уповноважених від робітників. Прикметно, що за кількістю голосів, отриманих під час балотування, спілчанин виявився серед чернігівських послів на першому місці [25, арк.83, 97, 101].

Важливе значення ЦК РСДРП надавав виборам у робітничій курії, про що зазначав у зверненні «До всіх партійних організацій». Оскільки російські марксистки вважали себе єдиною насправді пролетарською партією, вони повідомляли соціал-демократичні громади, що «вибори по робітничій курії повинні, крім іншого, відіграти важливу роль показника впливу соціал-демократичних ідей в робітничих масах і ступінь їхньої свідомості, організованості та дисциплінованості» [15, арк.2 а]. Це цілком усвідомлювали керівники УСДС, які приділяли значну увагу виборам у робітничій курії. Міський пролетаріат у регіоні діяльності Спілки був нечисельний. Ще менше пролетарів, згідно з виборчим законодавством, мали право голосувати, а тому архівних документів про перебіг виборів маємо небагато.

Активна агітаційно-пропагандистська передвиборча робота проводилася у Конотопі. Під час виборчої кампанії Конотопський комітет РСДРП видрукував 20-тисячним тиражем відозву «Товарищи рабочие! Все избиратели!» (передрук із газети «Пролетарий»). У ній соціал-демократи пояснювали, чому РСДРП бойкотувала вибори, а тепер вирішила взяти в них участь. Зазначалося на необхідності боротися за владу та за допомогою повстання повалити царський уряд, заснувати республіку, скликати тимчасовий революційний уряд і Всенародні установчі збори на основі загального, прямого, рівного і таємного голосування. Наприкінці видруку містився заклик голосувати під час виборів за кандидатів від РСДРП [16, арк.18]. Отже, попри участь у виборах, російські соціал-демократи не знімали з порядку денного питання про збройне повстанні проти самодержавства.

Про перебіг виборчої кампанії повідомляли спілчани з посаду Клинець Чернігівської губернії. Там існувала соціал-демократична партійна виборча комісія у складі п'яти осіб. Інформувалося,

що «двоє наших» входили у виборчий комітет «Союзу повноправства» – міжпартійної єврейської організації. Клинівські соціал-демократи доповідали також, що робота ведеться, але не повсюдно, оскільки не вистачає працівників. Спільчани влаштували нараду уповноважених. Про гостроту протистоянь під час виборів, зокрема, про використання соціал-демократами непарламентських методів боротьби, засвідчує уривок із звіту: «На фабриках виступали самостійно і побили с[оціалістів-]р[еволюціонерів] і чорносотенців». Повідомлялося про скасування виборів на одному з підприємств, де пройшов соціал-демократ; оскільки обраний працював на підприємстві лише два місяці, що суперечило виборчому законодавству. Характеризуючи ситуацію в самих Клинцях, спільчани зазначали, що там пройдуть три кадети, оскільки вони не мають власного кандидата. Ситуація в селах району складалася неоднаково: в одній волості пройшли соціал-демократичні кандидати і їх сподівалися провести в Державну думу, проте інші дали неблагополучні результати, «оскільки не вистачало сил навідати їх хоча б один раз» [37, л.52].

Головні надії провідники УСДС покладали на селянську курію, оскільки хлібороби складали переважну більшість електорату регіону, а спільчани встигли завоювати серед них певну популярність. Архівні джерела свідчать, що активну роботу серед майбутніх селянських виборщиків до II Державної думи провадила Городоцька група РСДРП у Кам'янецькому повіті Подільської губернії. 11 січня 1907 р., напередодні виборів від селян Городоцької волості, соціал-демократи влаштували зібрання, за участі майже 20 осіб волосних виборних та п'ять робітників місцевого чавуноливарного заводу. Присутні обрали зі свого середовища виборщиками в Державну думу селян містечка К. Шафранського та П. Ковальського. Наприкінці учасникам зібрання роздавали гектографовані прокламації Городоцької групи РСДРП «Ко всем крестьянам» [13, арк.73, 73 зв].

Починаючи з другої половини 1906 р. посилювався чорносотенний рух в українських губерніях Російської імперії; члени консервативно-монархічних організацій здійснювали потужну антиреволюційну пропаганду, звинувачуючи в «крамолі» «інородців» – представників євреїв, поляків, вірмен та інших, які брали активну участь у революційному та визвольному демократичному русі. Частина людності українських губерній підтримувала чорносотенців. Діяльність консервативно-монархічних союзів мала негативні наслідки для Спілки, активними учасниками якої були євреї. Про це засвідчує лист спільчанського діяча з Летичева Подільської губернії в ГК. Він повідомляв, що «союз «істинно-російських людей» встиг так глибоко пустити своє коріння, що плоди його вже з'явилися». Відтак, адресант інформував, що місцеві соціал-демократи «слабко працюють». «Майже всі наші діячі євреї, – і населення російське (єврей-спільчанин тут і далі вживав термін «російський», хоча насправді – йшлося про українців. – Авт.) до них ставиться з підозрою; всяка спроба вести пропаганду

серед росіян нам не вдається» [28, л. 146 об]. Соціал-демократ висловлював побоювання за результати виборів до Державної думи в Летичівському повіті і припускав, що замість свідомих селян туди можуть потрапити «чорносотенно налаштовані». Для того, щоб запобігти цьому, він просив прислати товариша, обов'язково «росіянина», «який міг би деякий час агітувати в селі» [34, л. 1 об].

Попри несприятливу політичну кон'юнктуру, у Волинській губернії спілчани не байдикували. У листі соціал-демократки «Тоні» з Ровно в Одесу йшлося про те, що єврейський губернський комітет планує укласти угоду навіть із поміщиками, на шкоду селянам, і зазначено, що це прекрасний «агітаційний матеріал» для критики названого комітету. У цьому контексті згадувалося ім'я відомого сіоністського діяча В. Жаботинського. Вона інформувала також про плани соціал-демократів «провести одного видного бундівця, наміченого депутатом» [30, л. 4].

Українська соціал-демократична спілка РСДРП прагнула працювати навіть у курії землевласників, де шанси досягнути успіху були невеликими. ГК Спілки рекомендував полтавським спілчанам знайти «пристойного виду» людину, яка змогла б «пробратися» в казенну палату. Метою цієї акції було з'ясування прізвищ осіб, які користувалися виборчим правом по курії землевласників. Володіння зазначеною інформацією, за переконанням спілчанських очільників, матиме велике значення та дозволить «повести найенергійнішу агітацію і серед саме таких верств населення». Задля досягнення цієї мети, спілчанські керівники висловлювали готовність до використання незаконних методів; вони рекомендували, «якщо буде потреба підкупу та хабаря, то перед цим не потрібно зупинятися» [31, л. 5, 5 об].

УСДС не лише проводила агітаційно-пропагандистську серед населення, але й опікала своїх виборщиків та «співчуваючих» при їхньому приїзді на губернське виборче зібрання. Так, секретар Конотопського комітету Спілки «Дмитрій» просив попередити чернігівських соціал-демократів, щоб останні «приготувались зустріти наших виборщиків, які приїдуть за день до виборів». Вони інформували ГК, що в їхньому районі вибрали чотирьох партійних і двох прихильників [31, л. 60]. Подібна робота велася з виборщиками, робітниками та селянами, від Київщини [18, арк. 261, 261 зв]. Головний комітет УСДС дбав про селян-виборщиків від Київської губернії, які прибули на губернський з'їзд. Їх поселили в готелі «Россия», за що заплатили, як засвідчує фінансовий звіт ГК, величезну суму – 200 рублів [1, арк. 421].

Загалом виборча кампанія Української соціал-демократичної Спілки РСДРП виявилася успішною. Від Київщини депутатами обрано чотирьох спілчан: селянина В. Сахна, робітника цукрового заводу І. Гуменка, учителя Г. Федорова та члена ГК І. Кирієнка. Завдяки підтримці Спілки, від Київщини потрапив до Думи український соціал-демократ М. Вовчинський [37, л. 132 об]. Останній увійшов у думську соціал-демократичну фракцію. Від Чернігівської губернії пройшов спілчанський кандидат – робіт-

ник конотопських залізничних майстерень П. Приходько, проте у Полтавській, Волинській та Подільській губерніях результати були погані. «По Волинській повний провал. По Подільській пройшло 13 рядових селян, не наші», – повідомлялося у директивному листі ГК Спілки. – По Полтавській пройшов селянин Сайко, який вагається між с[оціал-]д[емократами] і с[оціалістами]-р[еволюціонерами]» [1, арк.412 зв]. Отже, спілчани відчували себе водночас тріумфаторами та нещасливцями. Вони зуміли провести у Державну думу півдесятка своїх представників, але їхні амбітні плани залишилися загалом нереалізованими.

Проводи депутатів-спілчан до Санкт-Петербургу перетворювалися на революційні маніфестації. Саме з такої нагоди 13 лютого 1907 р. зібралися селяни с. Великі Голяки Сквирського повіту. Перед від'їздом для роботи до Державної думи уродженця с. Дідівщина, депутата В. Сахна, хлібороби склали присуд. Він був списаний сільським писарем із готового зразка, який містив, зокрема, «вимоги політичного характеру аж до надання [права] населенню самому собі обирати правителів». Під указанням документом селяни підписувалися, а сільський староста, на їхню вимогу, «приклав» до «наказу-приговору» печатку [20, арк.94, 94 зв].

Київський губернатор детально інформував генерал-губернатора про подальший перебіг подій. 14 лютого у Дідівщині селяни просили свого депутата «добитися землі, свободи і волі», а вихованець місцевої церковнопарафіяльної школи, за наказом учителя, крикнув В. Сахну: «дядечку, просіть для нас школи». Один із виступаючих на мітингу закликав селян захищати свого обранця, а «також говорив щось про свободу, землю і волю». Потім натовп провів В. Сахна до залізничної станції Фастів, яка розташовувалася за 12 верст від села [20, арк.94, 94 зв]. Того ж дня проводжали до столиці іншого депутата-спілчанина, вчителя з містечка Фастів Г. Федорова. Проводи переросли в революційний мітинг. Біля чавуноливарного заводу робітники заспівали «Марсельезу», а ораторка Х. Куцин вилізла на паркан і кричала: «Чаша переповнилась. Геть війська. Геть поліцію. Геть государя. Вони кровопивці...» [20, арк.94 зв] Отже, все вказувало на те, що між виборцями та їхніми депутатами-спілчанами існував тісний зв'язок, який і нададі буде підтриманий.

Діяльність депутатів-членів УСДС не обмежувалася стінами Таврійського палацу, в якому засідала Державна дума. Значно комфортніше вони почували себе в позадумській роботі, зокрема у спілкуванні зі своїми виборцями. Депутати-спілчани І. Кириєнко, В. Сахно, Г. Федоров, П. Приходько та М. Вовчинський надсилали в українські губернії відозви «Ко всем сельским рабочим и крестьянам от Членов Государственной Думы». Вони закликали своїх виборців підтримувати вимоги членів соціал-демократичної фракції, до якої вони належали, та надсилати до Санкт-Петербургу ходаків і накази «для постійного спілкування і ознайомлення з діяльністю депутатів Думи» [8, арк.89]. В іншій відозві соціал-демократичної фракції, надісланій у березні 1907 р. у Васильківський повіт, за-

значалося, «що Дума безсила звільнити борців за свободу, які змагають в ув'язненні та на засланні, і що лише народ, звільняючи себе, може розкрити двері тюрем перед бранцями Уряду» [8, арк.90]. Безсумнівно, такі відозви знаходили відгук і посилювали революційні настрої серед населення українських губерній.

Про надсиання присудів сільських сходів у соціал-демократичну фракцію Державної думи свідчать архівні джерела. Часто ініціаторами таких дій виступали спілчани. Наприклад, присуд селян с. Пятовська Стародубського повіту Чернігівської губернії був «покритий численними підписами» та містив вимоги примусового відчуження церковних, монастирських, кабінетських, удільних і поміщицьких земель, реорганізації всього суспільного ладу та запровадження демократичної республіки [38, л.14, 15].

Яскравий приклад взаємозв'язку спілчанських послів і їх виборців маємо у с. Велика Снітинка Васильківського повіту Київської губернії. За даними київського губернатора, у лютому 1907 р. селяни К. Ганджа, І. Єгоров, Й. Свириденко, Т. Герасименко, К. Герасименко і А. Петрашенко поширювали антиурядові прокламації а також «підбурювали місцеве селянське населення до складання «наказу», обраному членом Державної думи учителю Федорову, з викладенням в ньому вимог революційного характеру» [27, л.19]. Цей наказ був складений 17 лютого. Після обшуку названих грецьосіїв заарештували. Однак, селянський натовп, чисельністю 400 осіб, зробив спробу силою звільнити заарештованих. У відповідь, поліція застосувала зброю, внаслідок – дев'ять убитих, двоє померло від ран, двоє поранених доставлено в лікарню [27, л.14]. Згаданий інцидент не став непоміченим депутатами-спілчанами від Київської губернії Г. Федоровим, І. Кирієнком і уесдеком М. Вовчинським. Вони звернулися з телеграмою до міністра внутрішніх справ П. Столипіна з вимогою вжити невідкладних заходів до припинення розстрілу мирних селян. За наказом міністра було зроблено розслідування вказаної справи [5, арк.1, 2, 7, 7 зв; 27, л.10-11]. Слідство, проведене Київським губернатором, показало, що низка місцевих селян вела активну агітаційно-пропагандистську діяльність і «підбурювали» односельчан до складання «наказу» революційного змісту для надсиання депутату Державної думи Г. Федорову. Зазначені події набули широкого суспільного розголосу [27, л.20]. Вищенаведений епізод засвідчив, що депутати-спілчани підтримували найтісніші контакти з своїми виборцями в українських губерніях. Вони заохочували їхню громадсько-політичну активність, а в випадку революційного виступу підтримували селян всіма засобами.

Провідні діячі УСДС неодноразово демонстрували вміння системно розв'язувати різні питання партійної роботи. Такий підхід вони продемонстрували у взаєминах населення їхньої області зі спілчанськими депутатами та загалом соціал-демократичною фракцією Державної думи. На конференції УСДС 27 березня 1907 р. соціал-демократи прийняли резолюцію по думській кампанії. Спілчани прагнули «зв'язати Думу з народом» і з цією метою

мали створити мережу гуртків для інформування селян про роботу Державної думи. Очоловувати зазначені гуртки мали вихованці середніх навчальних закладів, які роз'їжджалися на канікули. На них же покладалася справа ведення протиурядової агітації. У гуртках передбачався збір коштів на літературу. До зазначених осередків, з метою їхньої матеріальної підтримки, передбачалося залучити «буржуазний клас». Для об'єднання усіх гуртків передбачалося створити «Центральне бюро на п'ять південних губерній» при ГК. Керівний орган УСДС мав опікуватися забезпеченням для цих осередків різною літературою [37, л.183 об]. Отже, зазначені гуртки могли об'єднувати ширші верстви суспільства спілчанської області, на які керівники Спілки сподівалися здійснювати вплив. Щоправда, до кінця революції реалізувати цей проект не вдалося.

Перерва в роботі Державної думи настала на Великдень 1907 р., який святкували в останній декаді квітня. Депутати-члени УСДС скористалися паузою для прибуття в Україну та спілкування зі своїми виборцями. Приїзд депутатів супроводжувався організацією мітингів із революційними промовами. Найбільше відзначився в цьому член ГК УСДС і депутат І. Кирієнко [20, арк.82 зв, 84 зв, 85, 86, 87].

На випадок розпуску II Державної думи, РСДРП готувалася до акцій на підтримку останньої. За даними таємної поліції, ЦК партії вживав заходи, спрямовані на організацію страйків і аграрних безладів [6, арк.21]. Водночас, органи самодержавної влади також готувалися до протистояння. У день розпуску Думи начальник Київського охоронного відділення отримав декілька телеграм директора ДП з вимогою затримати депутатів соціал-демократів М. Вовчинського, І. Гуменка, В. Сахна, Г. Федорова та І. Кирієнка та надсилав їхні фото. Поява зазначених осіб у районі мала розглядатися, як «намір заховатися від переслідування». Тому «пропонувалось» встановити за ними спостереження та заарештувати [11, арк.33-39]. 12 червня Київський губернатор інформував «начальника краю» про арешти колишніх депутатів, спілчан І. Гуменка 4 червня в Черкасах і В. Сахна 9 червня в Сквирі [20, арк.101]. Згодом заарештували й решту депутатів-спілчан. Відомо, що через рік, 7 липня 1908 р., якісь зловмисники планували здійснити напад на поїзд № 16 і звільнити невказаного арештанта, що перебував в окремому вагоні, а також «засудженого до 6 або 8 років каторжних робіт» І. Кирієнка, який у цей вагон «передавався з місцевої повітової тюрми». Отримавши таку інформацію, правоохоронці суттєво посилили охорону зазначеного поїзда [12, арк.290, 290 зв, 291]. Можливо, акцію з вивільнення ув'язнених готували товариші-спілчани, проте ужиті заходи безпеки попередили напад.

Розпуск Державної думи відбувався одночасно з арештами низки провідних діячів Спілки. Відтак, ГК не зміг відразу прореагувати на цю політичну подію, однак окремі спілчанські комітети випустили з цього приводу прокламації. Так, Бердичівська організація РСДРП видає листівку «О разгоне второй Государственной Думы». Бердичівські соціал-демократи повідомляли про розпуск

законодавчого органу та зміну виборчого закону, щоб до нової Думи пройшло більше чорносотенців. Громадян закликали до рішучої боротьби з самодержавством [11, арк.47].

Про необхідність реагувати на третьочервневий переворот висловлювалися члени громад УСДС. Спільчанський активіст із Васицького повіту Ш. Шпільман, який переховувався від жандармів, 11 червня 1907 р. просив районний комітет надіслати йому соціал-демократичну літературу, зокрема «листки про розпуск Думи» [7, арк. 61]. Відомо, що 26 червня член ГК Павло запрошував у Київ представників місцевих організацій за листками з приводу розпуску Державної думи [36, л.62]. Очевидно, що спільчани могли лише поширити зазначені відозви, проте, якихось масштабних заходів проти дій самодержавства Українська соціал-демократична спілка РСДРП організувати не змогла.

Таким чином, як засвідчують виявлені архівні джерела, Українська соціал-демократична спілка РСДРП брала активну участь у виборах до II Державної думи. Загальне керівництво виборчою кампанією здійснював ЦК РСДРП, а безпосередньо в спільчанській області вона велася під керівництвом Головного комітету. Провідну роль у керівній установі УСДС відігравав Юрій Ларін. ГК підготував низку прокламацій, директивних настанов щодо ведення виборчої діяльності у різних виборчих куріях, укладання передвиборчих угод. Члени спільчанського керівництва особисто брали участь у роботі в регіонах, мобілізували партійців на вибори. УСДС найтісніше взаємодіяла із Бундом, з яким створила спільні виборчі бюро, виробляла виборчу тактику. Разом із іншими соціалістичними партіями спільчани створили інформаційні бюро. Помітна співпраця Спілки та Бунду з УСДРП. Активно діяли соціал-демократи серед робітничого класу та селянства. У процесі виборчої кампанії в Українській Спілці виникли деякі проблеми. Потужна діяльність «Союзу русского народа» в регіоні ускладнила роботу інтернаціональних за складом, з великою питомою вагою євреїв, спільчанських осередків. Унаслідок виборів спільчанам вдалося провести до Думи п'ять депутатів (селянин В. Сахно, робітник цукрового заводу І. Гуменко, дворянин, член ГК І. Кириєнко, робітник-залізничник П. Приходько, учитель Г. Федоров). Завдяки підтримці Спілки, від Київщини був обраний депутатом український соціал-демократ М. Вовчинський. Усі вони увійшли у соціал-демократичну фракцію Державної думи. Депутати-спільчани активно підтримували зв'язок із своїми виборцями, спрямовували останніх на революційну боротьбу з самодержавством. Селяни надсилали депутатам-спільчанам накази, присуди. Приїзд депутатів в Україну супроводжувався активними зустрічами з виборцями, на яких останніх закликали підтримувати зв'язок із соціал-демократичною фракцією, Державною думою та вести революційну боротьбу. Для налагодження постійного зв'язку між депутатами соціал-демократами та населенням українських губерній ГК УСДС хотіли створити мережу гуртків і Бюро, що об'єднувало б гуртки п'яти губерній. Підготовка до за-

криття та розпуск Державної думи відбувався одночасно з наступом правоохоронних органів на спілчанські громади. Відбувалися арешти керівників УСДС, депутатів-спілчан. Спілка не зуміла протистояти владі – лише окремі організації випустили листівки з приводу розгону Думи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Центральний державний історичний архів України у місті Києві (Далі – ЦДАК). Ф. 274. Оп. 1. Спр. 1419.
2. ЦДАК. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 1420.
3. ЦДАК. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 1653.
4. ЦДАК. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 1654.
5. ЦДАК. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 1901.
6. ЦДАК. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 2031.
7. ЦДАК. Ф. 274. Оп. 1. Спр. 2041.
8. ЦДАК. Ф. 275. Оп. 1. Спр. 1434.
9. ЦДАК. Ф. 275. Оп. 1. Спр. 1986.
10. ЦДАК. Ф. 275. Оп. 2. Спр. 79.
11. ЦДАК. Ф. 276. Оп. 1. Спр. 66.
12. ЦДАК. Ф. 301. Оп. 1. Спр. 1272.
13. ЦДАК. Ф. 301. Оп. 2. Спр. 22.
14. ЦДАК. Ф. 317. Оп. 7. Спр. 2057.
15. ЦДАК. Ф. 317. Оп. 7. Спр. 2213.
16. ЦДАК. Ф. 318. Оп. 1. Спр. 1161.
17. ЦДАК. Ф. 318. Оп. 1. Спр. 1251.
18. ЦДАК. Ф. 318. Оп. 1. Спр. 1720.
19. ЦДАК. Ф. 318. Оп. 1. Спр. 1251.
20. ЦДАК. Ф. 442. Оп. 857. Спр. 38.
21. ЦДАК. Ф. 838. Оп. 2. Спр. 860.
22. ЦДАК. Ф. 838. Оп. 2. Спр. 862.
23. ЦДАК. Ф. 838. Оп. 2. Спр. 863.
24. ЦДАК. Ф. 1335. Оп. 1. Спр. 492.
25. ЦДАК. Ф. 1439. Оп. 1. Спр. 482.
26. ЦДАК. Ф. 1439. Оп. 1. Спр. 560.
27. Государственный архив Российской Федерации (г. Москва) (Далі – ГАРФ). Ф. 102 ДП д-во 4. 1907. Оп. 99. Д. 28, ч. 1.
28. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1906 г. / I отд. Оп. 235. Д. 25, ч. 50.
29. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1906 г. / I отд. Оп. 235. Д. 25, ч. 68.
30. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1906 г. / I отд. Оп. 235. Д. 725, ч. 15.
31. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1906 г. / I отд. Оп. 235. Д. 725, ч. 32.
32. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1906 г. / I отд. Оп. 235. Д. 725, ч. 57.
33. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1906 г. / I отд. Оп. 235. Д. 725, ч. 88.
34. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1907 г. Оп. 235. Д. 725, ч. 62.
35. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1907 г. Оп. 237. Д. 5, ч. 21.
36. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1907 г. Оп. 237. Д. 8, ч. 1, пр. 2.
37. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1907 г. Оп. 237. Д. 8, ч. 1.
38. ГАРФ. Ф. 102 ДП ОО. 1907 г. Оп. 237. Д. 8, ч. 3.
39. Глушковецький А.А. Діяльність Української соціал-демократичної Спілки у Подільській губернії під час виборів до III Державної Думи // *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. Вип. 3. С. 8-9.

40. Федьков О. Українська соціал-демократична Спілка і вибори до III Державної Думи Російської імперії // *Гуржіївські читання: збірник наукових праць*. Черкаси, 2009. Вип. 3. С. 247-251.

А. Федьков, А. Глушковецкий

Документи архивов Києва и Москвы об участии Украинского социал-демократического Союза в выборах в II Государственной думы Российской империи

В статье раскрывается информационно-аналитический потенциал фондов Центрального государственного исторического архива Украины в городе Киеве и Государственного архива Российской Федерации о борьбе Украинского социал-демократического Союза (УСДС) на выборах в II Государственную думу Российской империи. На основе анализа архивных документов реконструированы основные направления партийной работы Союза во время думских выборов. Установлено, что УСДС принимала активное участие в выборах II Государственной думы. Партийная работа осуществлялась путем печати агитационных прокламаций, установок по ведению избирательной деятельности в различных регионах и избирательных куриям, заключения предвыборных соглашений с другими политическими силами. В результате предвыборной борьбы Союзу удалось провести во II Государственную думу пять депутатов (крестьянин В. Сахно, рабочий сахарного завода И. Гуменко, дворянин, И. Кириенко, рабочий-железнодорожник П. Приходько, учитель Г. Федоров). Избранные депутатами представители партии тесно сотрудничали с избирателями, направляли их на отстаивание своих прав в противостоянии с царской властью. Взамен получали от своих сторонников приказы и суды, которые содержали требования добиваться решения насущных проблем угнетенных самодержавием слоев населения империи.

Ключевые слова: Союз, Государственная дума, архивные документы, выборы, архив, избирательная кампания, депутаты.

O. Fed'kov, A.Hlushkovetskyi

Documents of Kyiv and Moscow archives about the participation of the Ukrainian Social-Democratic Union in the elections to the State Duma II of the Russian Empire

The article deals with the informational and analytical potential of the funds of the Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv and the State Archive of the Russian Federation about the Ukrainian Social Democratic Spilka's (USDS) political struggle during the elections to the State Duma II of the Russian Empire. The authors reconstructed main directions of the work of the party based on archival documents. They established that the USDS took an active part in the elections to the State Duma II. Members of the party printed agitation proclamations, instructions on conducting electoral activities in different regions and electoral curies, and concluded pre-election agreements with other political parties. As a result of the pre-election campaign Spilka was able to take five deputies to the State Duma II (peasant V. Sakhno, sugar factory worker I. Humenko, nobleman, I. Kiriyenko, railroad worker P. Prykhodko, teacher H. Fedorov). Representatives of the party worked closely with the voters, directed them to defend their rights in confrontation with the tsarist authority. However, they received orders and judgments from their supporters with demands of a solution oppressed population needs.

Key words: *Spilka, State Duma, archival documents, elections, archive, election campaign, deputies.*

Отримано: 2.11.2017

УДК 94(477.43/44)

В. В. Чернов

ФОНДИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО ВИБОРЩИКІВ І ДЕПУТАТІВ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

У статті аналізуються матеріали фондів Державного архіву Хмельницької області, що містять інформацію про перебіг голосування та персональний склад виборщиків і депутатів Подільської та Волинської губерній на виборах до Державної думи Російської імперії. Автор акцентує увагу на чималому інформаційно-джерельному потенціалі матеріалів архіву для дослідження перших парламентських виборчих практик на теренах Поділля та Волині.

Ключові слова: *виборці, виборщики, депутати, Державна дума, фонд, справа, архів.*

Виборами до Державної думи та її діяльністю було започатковано перші спроби впровадження установи парламентського типу як активного суб'єкта державної влади у Російській імперії. Поява цього державного органу свідчила про початок складного й суперечливого процесу перетворення російської абсолютистської монархії у конституційну, який був припинений внаслідок революційних подій 1917 р.

Територія Подільської та Волинської губерній, попри віддаленість від загальноросійських політичних центрів, не стояла осторонь процесу утвердження парламентаризму на початку ХХ ст., що сприяв проникненню окремих елементів демократичних виборчих практик у суспільно-політичне життя регіону. Водночас, тут спостерігалися специфічні особливості при проведенні виборчих кампаній, формуванні складу виборщиків та депутатів Державної думи всіх чотирьох скликань.

Для ідентифікації активних учасників виборчого процесу в Подільській і певною мірою Волинській губерніях значну інформаційно-джерелознавчу цінність становлять матеріали фондів Державного архіву Хмельницької області. Вони містять цікаву, рідкісну, подекуди унікальну інформацію та дають змогу простежити перебіг голосування, персональний склад виборщиків та депутатів, встановити їх національність, віросповідання, вік, освіту, матеріальний ценз, сферу діяльності, політичну спрямованість тощо.

Істориками вже робилися спроби досліджувати інформаційний потенціал архівних фондів при вивченні виборів до Державних дум Російської імперії. Зокрема, можна виділити роботи Н. Болотіної [1], А. Глушковецького [2; 3; 5], О. Коника [24], Д. Сидорова [25] та І. Ткачука [26].